

УДК: 093.3“1925”“Грушевська”

DOI <https://doi.org/10.15407/nte2025.02.009>

ШЕВЧУК ТЕТЯНА

кандидатка філологічних наук, старша наукова співробітниця відділу української та зарубіжної фольклористики Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України (Київ, Україна).

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4856-4430>

SHEVCHUK TETIANA

a Ph.D. in Philology, a senior research fellow at the Ukrainian and Foreign Folkloristics Department of M. Rylskyi Institute of Art Studies, Folkloristics and Ethnology of the National Academy of Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine).

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4856-4430>

Бібліографічний опис:

Шевчук, Т. (2025) З польової лабораторії сновидінь: листи Катерини Грушевської до британського антрополога Чарльза Габріеля Селігмена (з архіву Королівського антропологічного інституту Великобританії та Ірландії). *Народна творчість та етнологія*, 2 (406), 9–21.

Shevchuk, T. (2025) From the Field Laboratory of Dreams: The Letters of Kateryna Hrushevaska to British Anthropologist Charles Gabriel Seligman (From the Archives of the Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland). *Folk Art and Ethnology*, 2 (406), 9–21.

© Видавництво ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України, 2025. Опубліковано на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

З ПОЛЬОВОЇ ЛАБОРАТОРІЇ СНОВИДІНЬ: ЛИСТИ КАТЕРИНИ ГРУШЕВСЬКОЇ ДО БРИТАНСЬКОГО АНТРОПОЛОГА ЧАРЛЬЗА ГАБРІЕЛЯ СЕЛІГМЕНА (з архіву Королівського антропологічного інституту Великобританії та Ірландії)

Анотація / Abstract

У публікації на підставі листів Катерини Грушевської (1900–1943) до Чарльза Габріеля Селігмена (1873–1940), котрі зберігаються в архіві Королівського антропологічного інституту Великобританії та Ірландії, розглядаються особливості фіксації та дослідження снотлумачень на початку ХХ ст. Ч. Селігмен як представник «психоаналітичного авангарду» (Е. Лінструм) взявся за створення бази даних із тлумачення сновидінь, фіксуючи їх у різних куточках Британської імперії. Його особливо цікавили сни про сире м'ясо, сходження на гору, літання та оголене людське тіло. К. Грушевська вирішила ознайомити Ч. Селігмена з українським польовим досвідом снотлумачень, зокрема, із записами етнографів Василя Кравченка (1862–1945) та Людмили Шевченко (1895–1969), що були здійснені здебільшого на території Волинської губернії. У листах до Ч. Селігмена К. Грушевська звернула увагу на особливості української

ритуальної практики (святкування Різдва й Великодня) та на вплив віщих снів на життя громади. **Наукова новизна.** Листи К. Грушевської до Ч. Селігмена, надіслані до Лондона 1925 року, публікуються вперше. Висновки. Встановлено, що завдяки польовим записам, що їх надіслала К. Грушевська, Ч. Селігмен залучив до наукового обігу й українські оповіді про сни, що лягли в основу його порівняльних студій, зокрема, праці «The unconscious in relation to anthropology» (1928).

Ключові слова: Катерина Грушевська, Чарльз Габріель Селігмен, листи, сни, психоаналіз, ритуальна практика.

This published work is based on the letters of Kateryna Hrushevska (1900–1943) to Charles Gabriel Seligman (1873–1940), preserved at the archives of the Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland. The peculiarities of the methods of recording and studying dream interpretation in the early 20th century are considered. Ch. Seligman, as a representative of the «psychoanalytic avant-garde» (E. Linstrum), has taken part in the creation of a database of dream narratives, documenting them across various regions of the British Empire. He has been particularly interested in interpretations of dreams involving raw meat, climbing the mountain, flying, and the naked human body. K. Hrushevska has decided to acquaint Ch. Seligman with Ukrainian field experience in dream interpretation, in particular with the ethnographic records of Vasyl Kravchenko (1862–1945) and Liudmyla Shevchenko (1895–1969), collected mainly in the Volhynian Governorate. In her letters to Ch. Seligman, K. Hrushevska has drawn attention to the specific features of Ukrainian ritual practice (such as the celebration of Christmas and Easter) and the impact of prophetic dreams on community life. **Scientific novelty.** The letters from K. Hrushevska to Ch. Seligman, sent to London in 1925, are published here for the first time. Conclusions. It has been established that, thanks to the field notes sent by K. Hrushevska, Ch. Seligman incorporated Ukrainian dream narratives into academic circulation. They have formed a part of the foundation for his comparative studies, particularly the work “The Unconscious in Relation to Anthropology” (1928).

Keywords: Kateryna Hrushevska, Charles Gabriel Seligman, letters, dreams, psychoanalysis, ritual practice.

Цьогоріч українська наукова спільнота відзначає дві важливі дати: **125 років від дня народження Катерини Грушевської** (1900–1943) та 100-річчя її співпраці з Королівським антропологічним інститутом Великобританії та Ірландії (RAI). З легкої руки лондонського антрополога Чарльза Габріеля Селігмена К. Грушевська зацікавилася тлумаченнями снів й у 1925 році в науковому двомісячнику «Україна» (кн. 1–2) опублікувала «Програму збирання матеріалів до українського народнього сонника». До такого кроку 25-річну дослідницю підштовхнула відозва Ч. Селігмена, надрукована 1923 року в журналі «Folklore» [14]. У ній автор звернувся до місіонерів із проханням записувати тлумачення сновидінь, зокрема, про сходження на гору, літання, ходіння оголеним, споживання сирого м'яса. К. Грушевська прочитала це звернення вже після повернення з еміграції в Україну, 1924 року, і 17 листопада надіслала до Лондона листа на ім'я Ч. Селігмена, у якому висловила готовність до співпраці, що передбачала накопичення польового матеріалу. У 2018 році на моє прохання співробітники Королівського антропологічного інституту Великобританії та Ірландії надіслали до Києва копію цього листа, яку й було опубліковано в щорічнику «Слов'янський світ» [7]. Прикметно, що як адресантка Ч. Селігмена К. Грушевська потрапила в коло відомих в історії світової науки дослідників сновидінь, з якими листувався британський антрополог, серед них вирізняються Зигмунд Фройд і Карл Густав Юнг. У 1925 році вона звернулася за допомогою до етнографа Василя Кравченка, котрий разом з учнями й колегами розгорнув масштабну збирацьку роботу, фіксуючи тлумачення сновидінь за її програмою. Ці записи згодом потрапили до Наукових архівних фондів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України і були опубліковані 2017 року авторкою цих рядків та аспіранткою Яриною Ставицькою у книжці «Українська усна снотлумачна традиція початку ХХ ст. (розвідки та тексти)» [8]. У ній оприлюднені польові записи українських традиційних снотлумачень, що були зафіксовані впродовж 1925–1928 років на території Волинської губернії (у 14 районах сучасної Житомирщини та 6-ти – Хмельниччини). Невелику частину цих польових записів у двох листах К. Грушевська 1925 року надіслала Ч. Селігмену. 3 квітня 2025 року електронну

копію цих архівних джерел надіслала мені з Лондона Кетрін Аткинсон (Catherine Atkinson), повідомивши, що цю послугу Королівський антропологічний інститут цього разу надав безкоштовно: «Плата за сканування не стягується. Ми вважаємо, що в нинішній ситуації Ви заслуговуєте на нашу підтримку». Принагідно висловлюю щире вдячність співробітникам архіву RAI за сердечне ставлення до України та її науковців. Оскільки ініціатором проекту з вивчення сновидінь на початку 1920-х років був саме Ч. Селігмен, варто докладніше спинитися на цій сторінці його біографії.

Ч. Г. Селігмен як представник психоаналітичного авангарду. Ерік Лінструм, професор університету Вірджинії, 2016 року опублікував монографію «Ruling Minds: Psychology in the British Empire», у другому розділі якої присвятив кілька сторінок Ч. Селігмену. Він почав з того, що ввечері 24 березня 1931 року цей відомий антрополог сів перед мікрофоном радіо BBC й звернувся до слухачів із запитанням: «А які сни вам сняться?» Вибір теми не випадковий, адже це була своєрідна кульмінація його проекту з вивчення сновидінь, якій передувала участь у Кембриджській експедиції 1898 року до островів Торресової протоки, поїздки до Нової Гвінеї (1904), Цейлону (1906–1908), Судану (1909–1912). «Ця подія, – зауважує Е. Лінструм, – відзначила ще одну роль для впливового, хоча й нетрадиційного вченого: психоаналітика для масової аудиторії. <...> Сонники, що рекламують пророчі тлумачення, були невід’ємною частиною британської популярної культури протягом століть; згодом теорії Фрейда та Юнга почали поширюватися з інтелектуальних кіл Лондона та Кембриджа до середньостатистичних газет» [12, р. 43]. Е. Лінструм зауважив, що Ч. Селігмен, як лікар за освітою, допомагав контуженим солдатам під час Першої світової війни, підготував ціле покоління британських антропологів (його учнем був і Броніслав Маліновський), проінструктував сотні місіонерів, колоніальних чиновників. І зрештою дійшов висновку, що потрібно досліджувати сни британців, а не лише колонізованих народів. Е. Лінструм вважає, що створення бази даних із тлумачення снів, зібраних у різних куточках Британської імперії, «було донкіхотським, навіть утопічним проектом», але Селігмен прагнув зрозуміти, яку інформацію може генерувати потужний інструмент психоаналізу [13]. І дійшов висновку, що «дикий розум» і розум людини західної цивілізації дуже схожі. Саме на це твердження й звернула увагу К. Грушевська в рецензії на працю Ч. Селігмена (вона це прізвище писала як Зелігман) «The unconscious in relation to anthropology», надруковану в часописі «The British Journal of Psychology». Почавши зі згадки про теорію З. Фрейда, К. Грушевська вказала на її особливу популярність серед англійських учених: «Проф. Ч. Г. Зелігман належить, безумовно, до найповажніших і найбільше звісних представників сього напрямку і його найновіша робота про значіння підсвідомого для народознавства дає інтересну спробу використати психоаналітичний матеріал для цілком конкретних завдань етнології...» [5, с. 169].

Концепції З. Фрейда в 1920-х роках набули популярності і в Україні: Ірина Валякко зауважила, що Київ, Одеса, Харків і Львів – основні тогочасні українські центри поширення та розвитку психоаналізу [3, с. 65]. У мистецькому середовищі теорією З. Фрейда також цікавилися, хоча деякі «літературні батьки українофільської орієнтації» (В. Агеева) її не сприймали. Так, Тодось Осьмачка в спогадах про Валер’яна Підмогильного пише, як того «одчитав за Фрейда» Сергій Олександрович Єфремов: «Найперше Фрейд заперечує філософію Платона, з якої вийшло християнство, як із обробленої землі весною вкинуте зерно» [1, с. 222]. К. Грушевська, рецензуючи працю Ч. Селігмена про тлумачення сновидінь, висловила переконання, що для висновків про універсальність підсвідомого автору бракує польових матеріалів, варто було б також зважати на особливості соціально-культурного розвитку різних народів, зокрема, на культурні впливи: «За браком такого уточнення, – підсумува-

ла К. Грушевська, – не можна вважати докази про одностайність підсвідомого, що подає Зелігман за достатні для заперечення теорії Леві-Брюля» [5, с. 170]. К. Грушевська мала на увазі засадничу тезу французького соціолога про «прелогічне мислення» в добу т. зв. примітивного суспільства. Дослідниця й сама послуговувалася цим терміном: історик Олексій Ясь нагадав, що він вживався нею «як один із найважливіших інструментів для вивчення примітивного суспільства» [9, с. 141]. Зауважу, що наукові інтереси Ч. Селігмена не обмежувалися фрейдизмом, він був також прибічником дифузійнізму, особливо в питаннях формування культур Чорної Африки. Однак протиставлення теорії Л. Леві-Брюля і З. Фрейда, прибічником якого був Ч. Селігмен і про що згадується в рецензії К. Грушевської 1928 року, потребує уточнення з огляду на праці сучасних антропологів. Так, Іван Стренський (Бірмінгем, Великобританія) у статті «Маліновський: Одиссея антрополога, 1884–1920» зауважив, що деякі британські антрополози, зокрема, А. Хеддон і Ч. Селігмен, перебували під впливом ідей Е. Дюркгейма, тобто представника французької соціологічної школи, до якої належав і Леві-Брюль [15]. Листи К. Грушевської до Ч. Селігмена, які ми публікуємо в цьому журналі, засвідчують її прагнення звернути увагу британського вченого на ритуальну практику українців, що могла визначати й тлумачення сновидінь. Окремі віщі сни своєю чергою могли впливати на поведінку цілого колективу. Про такі факти, спираючись на польовий досвід Василя Кравченка і його інформантів, повідомила К. Грушевська у листах до Ч. Селігмена. Ці листи машинописні, польові матеріали подано в перекладі англійською мовою, зі вказівками на території, де вони були зафіксовані. Однак К. Грушевська не називає прізвищ та імен інформантів, у кінці листів власноруч дописує кілька речень із проханням звертатися до неї за детальнішими роз'ясненнями українських снотлумачень. Співробітництво з Королівським антропологічним інститутом К. Грушевська цінувала як зв'язок з міжнародною етнологією, про що й написала В. Кравченку в листі 27 червня 1925 року, однак зауважила, «що всю свою вартість український матеріал буде мати тільки тоді, коли його зробити науково в цілості і у нас же на Україні. Але се праця, яка вимагає часу й відваги» [4, арк. 14]. Припускаю, що Ч. Селігмен відповів на лист К. Грушевської, написаний на бланку Історичної секції ВУАН у листопаді 1924 року, оскільки в «Програмі збирання матеріалів до українського народного сонника» вона вказує на побажання Королівського антропологічного інституту щодо фіксації снотлумачень. Нижче подаємо тексти листів К. Грушевської до Ч. Селігмена, надіслані в січні та грудні 1925 року мовою оригіналу та в українському перекладі.

Лист К. Грушевської до Ч. Селігмена від 24 січня 1925 року

Dear Sir!

I send you a few explanations of dreams that may interest you. I am sorry to say that they have been collected on a small territory, notably in the extreme West of the present Ukrainian territory. The work of our commission being concentrated chiefly on this part of the land, hitherto almost neglected by our folk lore students, it was more easy to collect explanations of dreams from this parts through the comrades that were king there Miss Shevchenko and Mr. Kravchenko than to search elsewhere. From the West of Ukraine we secured some good material. The explanations have been taken in different places and from over 50 persons, if you wish to have more explanations from east and south of Ukraine or explanations from some other dreams I shall try to get them some how, a little later.

The explanations of the five dreams that interest you are very much alike those I have already sent you. So the dream of climbing up a hill is confirmed as meaning trouble in most places of the districts

of Sh[e]petowka, Korosten, Jytomyr, Berdychew and in the adjoining part of Galicia, – «down hill» means relief from trouble or work.

A woman who dreams of climbing up a hill with great pain and quite out of breath puts that dream in relation with the news she receives of her son being wounded in a battle.

But in three cases a different meaning was given: in Slavuta. a town of the district of Shepetowka climbing up a hill or on a tree was explained by one person as meaning fortune, riches. Near Annopol in the same district climbing up means advance to a higher position in service. In another place of the district this dream means the fulfilment of wishes.

The dream of climbing up a tree is sometimes explained differently from that of climbing up a hill: in Kapoustyn, district of Shepetowka, it foretells that the dreamer will have to go somewhere for the market. There is a popular saying: «If a fowl is cooked in a peasant's house it means that either he or the fowl is dying».

Thus if you look over an Ukrainian peasants year you will notice that he has very few occasions to see raw meat. It is for him an unfamiliar aspect. If he kills the animal at home it is a great event, if he sees it on the market it also is not an everyday occurrence.

But not only is it unfamiliar, I dare say, it is an unpleasant aspect. The Ukrainian peasant not only lacks meat but he rather dislikes it or did least he does not care for it as town folk do. It certainly is not for sheer avarice that he eats none, because he does spend a lot of money for alcohol. Also in ritual meals which in Ukraine are very plentiful and rather expensive – Christmas Eve, Easter, marriages, christenings – meat does never play the first part. While, for instance the ritual bread «*korovay*» at weddings is prepared with songs and placed on the table with great ceremonial, there is nothing to mark a special interest in meat which however is eaten at most feasts except Christmas Eve. There is also nothing like the «cult» of the Christmas goose or turkey. At Easter there is nearly always a young pig on the table but here again the whole attention is concentrated on the white bread or cake – the «*paska*» without which there is no Easter indeed.

The Ukrainians have been agriculturists since at least the 17th century and even during the most difficult periods of their history they tried to stick to the agriculture life as to their better self. Say, than the apprehension of meat dreams not be a mark of a people proud of its agricultural standard for its own «lower, animal food».

This is all I can forward to explain the creed of dreams of meat, although I am very well aware that this can be only a very partial – if at all, an explanation of this notion. I will busily look for a better one.

Hoping that I will be able to give you better information. I am yours truly.

P.S. If there are any additional questions about Ukrainian explanations of dreams, please point them out, in order that we might include them in our inquiry.

My address: Kieff¹ USSR

Ul. Pankowska, 9

Catherine Hrushewska [10].

Шановний пане!

Я надсилаю вам кілька тлумачень снів, які можуть вас зацікавити. На жаль, мушу сказати, що вони були зібрані на невеликій території, а саме на крайньому заході сучасної України. Робота нашої комісії² зосереджена переважно на цій частині нашого краю, що до цього часу майже не була охоплена нашими фольклорними дослідженнями. Тому нам було значно легше збирати пояснення снів із цих регіонів завдяки колегам, які там працювали – пані Шевченко³ та пану Кравченку⁴, аніж отримати їх деінде. На заході України ми збрали деякі гарні приклади. Пояснення були зібрані в різних місцях і від понад 50-ти осіб. Якщо ви бажаєте отримати більше пояснень зі сходу та півдня України або тлумачення інших снів, ми спробуємо

надіслати вам деякі з них трохи згодом. Пояснення до п'яти типів снів, які вас цікавлять, дуже подібні до тих, які я вже надсилала вам⁵. Так, сон про підйом на гору загалом трактується як ознака труднощів у Шепетівському, Коростенському, Житомирському, Бердичівському повітах і в сусідній частині Галичини. Сон про спуск із гори означає позбавлення від труднощів або втоми.

Жінка, яка бачить уві сні, як вона важко піднімається на гору і майже не може дихати, пов'язує цей сон із повідомленням про поранення її сина у бою.

Але в трьох випадках це сновидіння мало інше значення:

У Славуті, місті Шепетівського повіту⁶, підйом на гору або дерево трактувався однією особою як передвістя щастя, багатства.

Поблизу Аннополя⁷ в тому ж повіті підйом уві сні означав підвищення на службі, в іншому місці цього повіту цей сон означав здійснення бажань.

Сон про підйом на дерево іноді пояснюється інакше, ніж підйом на гору: у Капустині Шепетівського повіту⁸ це пророкує, що сновидець має кудись поїхати.

[Курей вирощували здебільшого лише заради яєць або для продажу. – *Т. III*]. У селян є популярна приповідка: якщо в хаті зварили курку, то це вже господар при смерті.

Якщо поглянути на [календарний. – *Т. III*] рік життя українського селянина, то можна помітити, що він не має можливості часто бачити сире м'ясо. Для нього це щось незвичне. Якщо він сам забиває худобу вдома – це велика подія. Якщо бачить м'ясо на базарі – це теж не щоденне явище. Це не лише щось незвичне, насмілюсь сказати – воно навіть неприємне. Український селянин не лише нечасто їсть м'ясо, а й, радше, не любить його, або принаймні не цінує так, як міські мешканці. Це точно не щоденна їжа для нього, і це не через скупість, адже він витрачає багато грошей на алкоголь.

Також у ритуальних трапезах, які в Україні численні й досить дорогі, – на Святвечір, Великдень, весілля, хрестини – м'ясо ніколи не відіграє головної ролі. Наприклад, обрядовий хліб «коровай» на весіллях готується під співи й ставиться на стіл з великою урочистістю, але нічого подібного не робиться щодо м'яса, яке, однак, споживається під час більшості свят, за винятком Святвечора. Також немає нічого подібного до культу «різдвяної гуски» або індички. На Великдень майже завжди на столі було молоде поросся, але й тут вся увага зосереджена на білому хлібові – «пасці», без якої неможливо уявити Великдень.

Українці були землеробами щонайменше з XVII ст., і навіть у найважчі періоди своєї історії намагалися дотримуватися сільського способу життя. Можливо, страх перед сновидіннями про м'ясо є ознакою народу, який пишається своїм аграрним статусом і вважає м'ясо «нижчим харчем».

Це все, що я можу наразі сказати, щоб пояснити цей страх чи неприязнь до м'яса, хоча я добре розумію, що це може бути лише частковим – якщо взагалі – поясненням цього явища. Я старанно шукатиму ще й інших тлумачень.

Сподіваюся, що зможу надати вам кращу інформацію.

Щиро ваша Катерина Грушевська

P.S. Якщо є якісь додаткові питання щодо українських пояснень снів, будь ласка, вкажіть на них, щоб ми могли їх включити у наше дослідження.

Моя адреса: Київ, СРСР,

вул. Паньківська, 9.

Катерина Грушевська

Лист К. Грушевської, до Ч. Селігмена від 9 грудня 1925 року, очевидно, повністю не зберігся, бо в ньому бракує першої сторінки зі звертанням до адресата.

In Slavuta it was explained as a prophecy of honours. In Netishyn near Slavuta it was explained to mean honours.

The reason of the difference between climbing up a hill or on a tree was not given. The explanation of the dream climbing up a hill seems to derive from an analogy of sound – «up hill» – in Ukrainian «*na horu*» and «*hora*» – misfortune. The word «*hora*» was always mentioned in the explanation of the uphill dream.

The flying dream has been called a good dream by all the persons who were asked; sometimes it means joy or honour, also healing.

An old man in the district of Berdychew said that it means election to some office.

Fire seen in a dream has also been explained just as unanimously as foretelling quarrel. Only in Myslatyn it meant news. In Hrymalow (Galicia) either news or an enemy.

The dream of being insufficiently clad in several places of the district of Shepetowka and in some places of Jytomyr, means shame. A woman in the district of Berdychew dreamt several nights that she was going about naked. A few days later some linen had been stolen from a neighbour's house; that linen was found in that woman's box. «What a shame it was! and I knowing nothing about that linen», she said.

A man from the same district dreamt about coming naked to church – in the morning he is asked to the mayor and questioned.

In this case the dream seems to be connected to theft. In another place of the same district it was said to be a very bad dream – «can bring you into prison».

But in another place of this same district, a girl who dreamt that she went to church.

In the district of Korosten this dream has a meaning less precise: in Iskorost it means either lies, shame or sickness. Likewise in some places of Berdychew it means lies or shame – «someone will enter your house while it is untidy, or such like»: i.e. there will be some small talk about you.

The dream about raw meat in most places retains its character of a bad dream which I already gave you. Now I can add some particulars although I must say that it seems not to be a common dream in these parts. While the preceding four dreams and some others that were on our listing (dreams about water, moon, stars etc.) were explained in one way or other by all the persons asked – this dream was to many people quite unfamiliar or explained very vaguely as bad, very bad.

Only twice was it explained more optimistically. A young man from the district of Shpetowka said that eating raw bear meat meant pleasure, pigs' meat – some failure.

An elderly woman from the district of Berdychew explained it to mean profit.

In other places of the district of Shpetowka the different meanings were: a great sin, already accomplished or to be so; illness (several persons); trouble (two persons); «bad meaning»; «shame and sorrow»; sin.

In the district of Jytomyr raw hashed meat means burial; raw meat – a great sin; a sin, a great misfortune, tears.

In the district of Berdychew: illness, trouble, also blows. More often it is said simply to be bad, or very bad («10 persons»). Korosten – slander, trouble, illness.

A woman who had a pig taken by a wolf, dreams before this event of raw meat which is taken away by two «bolsheviks».

In the same district the following dream is regarded as a prophecy or birth of a dead calf. She dreamt of her dead mother who brought her some raw meat and made her cook it, an old man sitting

near explained that it was for the sake of the dead. In connection with this it was said that dreams of meat might be a message from the dead who ask for a mess and dinner to be given in their honour.

In the district of Jytomyr raw hashed meat means burial: raw meat – a great sin; a sin, a great misfortune, tears.

In the district of Berdychew: illness, trouble, also blows. More often it is said simply to be bad, or very bad /to persons.

In Galicia the meat dream means illness or trouble. A cook who is about to lose her employment says that she had been slandered by the proprietor of a small restaurant. When told that there could not be a reason for slander since the person had never been her enemy, the cook explained that she had been dreaming of a heap of raw meat that she (the cook) was to prepare for dinner in the kitchen of the restaurant. The cook was quite ready to take revenge on the restaurateur for that imaginary offence.

As to dreams influencing the behaviour of a group of persons the material is scanty. In most cases people would say that this was not possible or they answered that it actually happened but could not give examples of such.

A few instances that were given refer mostly to religious life and such instances might certainly be more abundant. During the years of civil war and famine very often pilgrimages were organized or crosses erected on the advice of some person who had had a prophetic dream. Such facts occurred in the districts of Berdychew and Jytomyr and also in Podolia.

A woman in the district of Shpetowka dreamt about some healing water. She assembled 19 women (widows) to dig a well and they worked for 4 days. But no water having been discovered the work was abandoned.

In the district of Korosten during a drought a woman dreams of two men in a meadow near the old abandoned well. She asks them why they are there and receives the answer: people must clean the well and erect a cross near it, then it will rain. The woman related her dream to the villagers and the well was cleansed. It is still the chief water supply of the village Perha.

I add a few explanations which seem to me characteristic because they are clearly influenced by proverbs or poetical metaphors. They seem to corroborate my explanation of the unfulfilled explanation: in the district of Berdychev an other dream that predicts shame is the dream about crayfish. This explanation seems to be influenced by the common saying «to bake cray fish», meaning to be ashamed, to blush of shame. In the same district a

As to the dream of water, it has mostly the meaning of misfortune, grief, sadness, illness or danger.

In Podolia a woman dreams of a stream of dirty water entering her house – she falls ill soon after.

In Berdychew, muddy or red water – trouble or sickness.

But clean water may mean luck and good health.

One woman dreams of a pail of clean water – the pail is taken away – her husband dies.

In Shpetowka: dreams of bathing – tears; washing – grief; falling into water – illness. But seeing clean water – a good dream.

In Korosten: falling into water – illness; rising out of water – recovery.

In Galicia (near Hrymalow): drinking water – good dream; carrying water – trouble.

In some villages of Berdychew and Shpetowka, water means also purification, appeasement. One woman said: «When I dream of water, I try to remember who pours it, where it flows it always brings change».

Such are the explanations I gathered. I hope they may be useful for your studies. If you wish, I can send you more.

Yours sincerely
 dream about the building of a new house is connected with
 death the association being probably «dom» – house and «domovyna» /coffin/ in Ukrainian
 popular songs the grave is very often compared with a new house.

In the district of Shepetowka playing on a musical instrument in a dream means success in some
 enterprise – in Ukrainin to play – «hraty». To succeed to gain – «vhraty».

With best wishes for your work
 from your cordially
 Katherine⁹ Hrushewska [11].

У Славути це тлумачать як пророцтво честі. У Нетішині біля Славути – як ознаку пошани.
 Причини відмінності між підйомом на гору і на дерево не наводилися. Пояснення сну про
 підйом на гору, схоже, походить з подібності звучання – «на гору» і «гора» – в українській
 мові «гора» часто асоціюється з нещастям. Слово «гора» завжди згадувалося в поясненні
 цього сну.

Сон про політ усі опитані назвали добрим сном; іноді він означає радість або честь, а також
 зцілення.

Старий чоловік із Бердичівського повіту сказав, що це означає обрання на якусь посаду.

Вогонь у сні теж пояснювався одностайно – як провісник сварки. Лише в Мислятині¹⁰ він
 означав звістку. У Грималові¹¹ (Галичина) – або звістку, або ворога.

Сон про недостатній одяг у кількох місцях Шепетівського повіту та в деяких місцях
 Житомирщини означає сором. Жінці в Бердичівському повіті кілька ночей снилося, що вона
 ходить голою. Через кілька днів у сусідів украли білизну, і її знайшли в скрині тієї жінки.
 «Який сором! А я й гадки не мала про ту білизну», – сказала вона.

Чоловік з того ж повіту бачив сон, ніби прийшов до церкви голим, вранці його викликали
 до старости і допитували.

У цьому випадку сон, здається, пов'язаний із крадіжкою. В іншому місці того ж повіту сон
 вважався дуже поганим – «може привести до в'язниці».

А в іншому місці того ж повіту дівчина, якій приснилось, що вона прийшла до церкви без
 хустки (з непокритою головою), була покинута своїм нареченим.

У Коростенському повіті цей сон має менш визначене значення: в Іскорості¹² він означає
 або брехню, або сором, або хворобу. Так само в деяких місцях Бердичівщини – брехня або
 сором: «хтось зайде до тебе додому, коли там безлад, чи щось таке», тобто про тебе пішли
 плітки.

Сон про сире м'ясо у більшості місць зберігає свою погану ознаку, про яку я вже писала
 раніше. Тепер можу додати деякі подробиці, хоча мушу сказати, що такий сон не є пошире-
 ним у цих краях. У той час як попередні чотири сні та деякі інші з нашого списку (сні про
 воду, місяць, зірки тощо) пояснювалися всіма опитаними – цей сон багатьом людям був неві-
 домий або ж пояснювався дуже нечітко – як поганий, дуже поганий.

Лише двічі він отримав більш оптимістичне тлумачення. Молодий чоловік із Шепетівського
 повіту сказав, що їсти сире ведмеже м'ясо означає насолоду, а свиняче – якусь невдачу.

Літня жінка з Бердичівського повіту пояснила, що це означає прибуток.

В інших місцях Шепетівського повіту були такі тлумачення: великий гріх (вже здійсне-
 ний або ще попереду); хвороба (кілька осіб); біда (дві особи); «погане значення»; «сором і
 печаль»; гріх.

У Житомирському повіті сире перекручене м'ясо означає похорон; сире м'ясо – великий гріх; гріх, велике нещастя, сльози.

У Бердичівському повіті – хвороба, біда, також побої. Частіше за все говорили просто, що це погано, або дуже погано (10 осіб). Коростень – наклеп, біда, хвороба.

Жінка, в якій вовк забрав свиню, перед цією подією бачила у сні сире м'ясо, яке забирали двоє «більшовиків».

У тому ж повіті наступний сон вважається пророцтвом народження мертвої телички. Жінці приснилася її покійна мати, яка принесла їй сире м'ясо і наказала його зварити, а старий чоловік, що сидів поруч, пояснив, що це – для поминання покійних. У зв'язку з цим зазначалося, що сні про м'ясо можуть бути повідомленням від померлих, які просять, щоб на їхню честь влаштували обід або поминки.

У районі Житомира сире подрібнене м'ясо означає поховання: сире м'ясо – великий гріх, нещастя, сльози.

У районі Бердичева: хвороба, неприємності, а також побої. Часто говорять, що це просто погано або дуже погано (для людей).

У Галичині сон про м'ясо означає хворобу або біду. Кухарка, яка ось-ось мала втратити роботу, стверджувала, що власник невеликого ресторану на неї наговорив. Коли їй сказали, що це неможливо, бо він ніколи не був її ворогом, кухарка пояснила, що їй наснилася купа сирого м'яса, яку вона мала готувати на обід на кухні того ресторану. Вона була цілком готова мститися власникові ресторану за уявлену образу.

Щодо снів, які впливають на поведінку групи людей, матеріалу небагато. У більшості випадків люди казали, що таке неможливо, або ж відповідали, що щось подібне траплялося, але не могли навести прикладів.

Кілька випадків, які таки згадувалися, здебільшого стосуються релігійного життя, і таких випадків, певно, було багато. У роки громадянської війни та голоду часто організовувалися паломництва або ставили хрести за порадою особи, яка мала пророчий сон¹³. Такі випадки спостерігалися в Бердичівському та Житомирському повітах, а також на Поділлі.

Жінці в Шепетівському повіті приснилося цілюще джерело. Вона збрала 19 жінок (удів), щоб викопати криницю, і вони працювали 4 дні. Але, оскільки води не знайшли, роботи припинили.

У Коростенському повіті під час посухи жінці наснилося, що на лузі біля старої покинутої криниці стоять двоє чоловіків. Вона питає їх, чому вони там, і чує відповідь: люди повинні почистити криницю й поставити поруч хрест, тоді підуть дощі. Жінка розповіла сон односельцям, і криницю справді почистили. Вона й досі є головним джерелом води в селі Перга¹⁴.

Я додаю кілька пояснень, які здаються мені характерними, бо вони явно пов'язані з приказками чи поетичними метафорами. Вони, здається, підтверджують моє пояснення нездійснених снів: в окрузі Бердичева інший сон, що передвіщає сором – це сон про раків. Це пояснення, вочевидь, пов'язане з поширеним висловом «варити раків», тобто червоніти від сорому. У тому ж окрузі... [текст обривається. – Т. III].

Що стосується сну про воду, то найчастіше він означає нещастя, горе, смуток, хворобу або небезпеку.

На Поділлі жінці наснилося, що потік брудної води заходить до її хати – незабаром вона захворіла.

У Бердичеві: каламутна або червона вода – біда або хвороба.

Але чиста вода може означати щастя й добре здоров'я.

Жінці наснилося відро чистої води – відро забрали – її чоловік помер.

У Шепетівці: сниться купання – сльози; умивання – смуток; падіння у воду – хвороба. Але бачити чисту воду – добрий сон.

У Коростені: впасти у воду – хвороба; вийти з води – одужання.

У Галичині (поблизу Грималова): пити воду – добрий сон; носити воду – турботи.

У деяких селах Бердичівщини й Шепетівщини вода також означає очищення, заспокоєння. Одна жінка казала: «Коли мені сниться вода, я стараюся запам'ятати, хто її ллє, куди вона тече – вона завжди несе зміни».

Ось такі пояснення я зібрала. Сподіваюся, вони стануть у пригоді у ваших дослідженнях. Якщо забажаєте, можу надіслати більше.

Сон про будівництво нового будинку пов'язаний зі смертю, асоціація, ймовірно, походить від слів «дім» (house) і «домовина» (coffin). В українських народних піснях могила дуже часто порівнюється з новою хатою.

У районі Шепетівки гра на музичному інструменті у сні означає успіх у якійсь справі – українське слово «грати» (hraty) означає як «грати», так і «вигравати», «досягати успіху» (vhraty).

З найкращими побажаннями

у вішій праці, щиро –

Катерина Грушевська.

Примітки

¹ Kieff – таке написання власної назви Київ є не лише у листах К. Грушевської, але й на бланку офіційної установи – Історичної секції Всеукраїнської академії наук. Саме на такому бланку написано першого листа до Ч. Селігмена, що датований 17 листопада 1924 року.

² Йдеться про Культурно-історичну комісію ВУАН, куди входила й Історична секція, створена за ініціати́ви М. Грушевського 1924 року.

³ Шевченко Людмила Прокопівна (1895–1969), етнографка, що народилася на Черкащині в родині старшого брата Тараса Шевченка – Микити. Вона була в дружніх стосунках із Михайлом та Катериною Грушевськими (детальніше про це див.: [2, с. 8–17]). Ймовірно, записи снотлумачень з Галичини, що їх наводить К. Грушевська, належать саме Людмилі Шевченко.

⁴ Кравченко Василь Григорович (1862–1945), етнограф, письменник. У 1920-х роках очолював етнографічний відділ Волинського науково-дослідного музею.

⁵ Йдеться про лист К. Грушевської до Ч. Г. Селігмена, надісланий до Лондона 17 листопада 1924 року. Детальнішу інформацію про тлумачення снів у цих повітах див.: [8]. У книжці вміщено покажчик знаків-символів сновидінь (предметів, осіб, дій) та географічний покажчик.

⁶ Славута – місто в Шепетівському р-ні Хмельницької обл.

⁷ Аннопіль – містечко Шепетівського повіту, зараз село Ганнопіль Шепетівського р-ну Хмельницької обл.

⁸ Капустин – село в Старокостянтинівській міській громаді Хмельницького р-ну Хмельницької обл.

⁹ У листі, датованому 24 січня 1925 року, ім'я «Катерина» написано як Catherine, а в листі 9 грудня 1925 року – як Katherine.

¹⁰ Мислятин – село Заславського р-ну Шепетівської округи, нині Шепетівського р-ну Хмельницької обл.

¹¹ Гримайлів – селище в Чортківському р-ні Тернопільської обл.

¹² Іскорость – село Коростенського р-ну Житомирської обл.

¹³ Детальніше про паломництво і ставлення хрестів, спричинені снами, див.: [6].

¹⁴ Село Перга Коростенського р-ну Житомирської обл.

Джерела та література

1. Агеева В. Марсіани на Хрещатику: Літературний Київ початку ХХ століття. Київ : Віхола, 2023. 406 с.
2. Боряк О. Наукова та польова діяльність етнографа Людмили Шевченко. *Спеціальні історичні дисципліни*. 2010. Вип. 16. С. 8–17. DOI : <https://doi.org/10.15407/fd2020.02.065>.
3. Валявко І. Зигмунд Фройд і психоаналіз в Україні (перша половина ХХ століття). *Філософська думка*. 2020. № 2. С. 65–85.
4. Грушевська К. Лист до Кравченка В. // Архівні наукові фонди рукописів та фонозаписів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології НАН України. Ф. 15-4. Од. зб. 300.
5. Грушевська К. [Рецензія] С. G. Seligman. The unconscious in relation to anthropology. *The British Journal of Psychology*, v. XVII, April, 1928. *Первісне громадянство та його пережитки на Україні*. 1928. Вип. 2–3. С. 169–171.
6. Кирчів Р. Ф. Двадцять століття в українському фольклорі. Львів : Інститут народознавства НАН України, 2010. 536 с.
7. Шевчук Т. З історії вивчення українського народного сонника: Лист Катерини Грушевської до Чарльза Габрієля Селігмана (з архіву Королівського антропологічного інституту Великобританії та Ірландії). *Слов'янський світ*. 2018. № 17. С. 57–63.
8. Шевчук Т., Ставицька Я. Українська усна снотлумачна традиція початку ХХ століття (розвідки та тексти). Київ : Дуліби, 2017. 224 с.
9. Ясь О. «Коллективный чоловік» на авансцені історії: соціологізація минувшини в дослідницьких практиках М. Грушевського. *Український історичний журнал*. 2014. № 6. С. 123–148.
10. Letter from K. Hrusheusky to Charles Gabriel Seligman (CGS), 24 Jan. 1925 // Archive of Royal Anthropological Institute Great Britain and Ireland (RAI). MS 262 6/8/14, pp. 1–3.
11. Letter from K. Hrusheusky to CGS. 9 Dec. 1925 // Archive RAI. MS 262 6/8/15, pp. 1–8.
12. Linstrum E. *Ruling Minds: Psychology in the British Empire*. Cambridge, MA : Harvard University Press, 2016, 320 p. DOI : <https://doi.org/10.4159/9780674089150>.
13. Linstrum E. The empire dreamt back. URL : <https://aeon.co/essays/britains-imperial-dream-catchers-and-the-truths-of-empire> (Last accessed: 12.05.2025).
14. Seligman C. G. Type Dreams: A Request. *Folklore*. 1934. No. 4. Pp. 376–378.
15. Strenski I. Malinowski: Odyssey of an Anthropologist, 1884–1920. December, 2006. URL : https://en.wikipedia.org/wiki/Malinowski:_Odyssey_of_an_Anthropologist,_1884%E2%80%931920 (Last accessed: 11.05.2025).

References

1. AHEIEVA, Vira. *Martians on Khreshchatyk: Literary Kyiv of the Early 20th Century*. Kyiv: Snowstorm, 2023, 406 pp. [in Ukrainian].
2. BORIAK, Olena. Scientific and Field Activities of the Ethnographer Liudmyla Shevchenko. *Special Historical Disciplines*, 2010, issue 16, pp. 8–17 [in Ukrainian].
3. VALIAVKO, Iryna. Sigmund Freud and Psychoanalysis in Ukraine (The first Half of the 20th Century). *Philosophical Thought*, 2020, no. 2, pp. 65–85. DOI: <https://doi.org/10.15407/fd2020.02.065> [in Ukrainian].
4. HRUSHEVSKA, Kateryna. Letter to Kravchenko V. *Archival Scientific Funds of Audio Recordings of M. Rylskyi Institute of Art Studies, Folkloristics and Ethnology of the National Academy of Sciences of Ukraine*. Fund 15-4. Unit of Issue 300 [in Ukrainian].
5. HRUSHEVSKA, Kateryna. [Review] Ch. G. Seligman. The Unconscious in Relation to Anthropology. *The British Journal of Psychology*, vol. 17, April, 1928. *Primitive Citizenship and Its Remnants in Ukraine*, 1928, issue 2–3, pp. 169–171 [in Ukrainian].
6. KYRCHIV, Roman. *The Twentieth Century in Ukrainian Folklore*. Lviv: Institute of Ethnology of the NAS of Ukraine, 2010, 536 pp. [in Ukrainian].
7. SHEVCHUK, Tetiana. From the History of Studying the Ukrainian Folk Dream Book: Kateryna Hrushevska's Letter to Charles Gabriel Seligman (From the Archives of the Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland). *Slavic World*, 2018, no. 17, pp. 57–63 [in Ukrainian].
8. SHEVCHUK, Tetiana, Yaryna STAVYTSKA. *Ukrainian Oral Dream Interpretation Tradition of the Early 20th Century (Studies and Texts)*. Kyiv: Duliby, 2017, 224 pp. [in Ukrainian].
9. YAS, Oleksii. «Collective Man» on the Apron Stage of History: Sociologization of the Past in M. Hrushevskyi's Research Practices. *Ukrainian Historical Journal*. 2014, no. 6, pp. 123–148 [in Ukrainian].

10. Letter from K. Hrushevska to Charles Gabriel Seligman (CGS), 24 January, 1925. *Archives of Royal Anthropological Institute Great Britain and Ireland (RAI)*. MS 262 6/8/14, pp. 1–3 [in English].
11. Letter from K. Hrushevska to CGS. 9 December, 1925. *Archives RAI*. MS 262 6/8/15, pp. 1–8 [in English].
12. LINSTRUM, Erik. *Ruling Minds: Psychology in the British Empire*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 2016, 320 pp. DOI: <https://doi.org/10.4159/9780674089150> [in English].
13. LINSTRUM, Erik. *The Empire Dreamt back* [online] [viewed 12 May 2025]. Available from: <https://aeon.co/essays/britains-imperial-dream-catchers-and-the-truths-of-empire> [in English].
14. SELIGMAN, Charles Gabriel. Type Dreams: A Request. *Folklore*, 1934, no. 4, pp. 376–378 [in English].
15. STRENSKI, Ivan. Malinowski: Odyssey of an Anthropologist, 1884–1920. December, 2006 [online] [viewed 11 May 2025]. Available from: https://en.wikipedia.org/wiki/Malinowski:_Odyssey_of_an_Anthropologist,_1884%E2%80%931920 [in English].

Отримано / Received 27.05.2025

Рекомендовано до друку / Recommended for publishing 03.06.2025